

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра соціальної і прикладної психології

Д и п л о м н а р о б о т а

бакалавр

на тему: «**Психологічні особливості аутоагресивних підлітків**»

«Psychological features of autoaggressive behavior of teenagers»

Виконав: студент 4 курсу денної форми навчання

напряму підготовки 6.030102 - «Психологія»

Гоголюв Даниїл Андрійович

Керівник: к.психол.н., проф. Будіянський Н. Ф.

Рецензент: д.психол.н., Родіна Н. В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ _____ від _____._____.2018 р.

Захищено на засіданні ДЕК №

протокол № _____ від _____ р.

Оцінка _____ / ____ / _____

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

_____ Подшивалкіна В.І

Голова ДЕК

_____ Родіна Н.В.

(підпис)

(підпис)

Одеса – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АУТОАГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	6
1.1. Сутність поняття аутоагресивної поведінки	6
1.2. Психологічна характеристика підліткового віку	12
1.3. Причини аутоагресивної поведінки підлітків	19
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ АУТОАГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ	28
2.1. Детермінанти аутоагресивності підлітка з позиції транзактного аналізу: теоретичний аспект	28
2.2. Вікові особливості аутоагресивної поведінки підлітків	32
2.3. Аутоагресія підлітків та її профілактика	40
Висновки до другого розділу	43
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНЗАКТНОАНАЛІТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АУТОАГРЕСИВНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	45
3.1. Організація і методика дослідження	45
3.2. Аналіз і інтерпретація отриманих результатів.....	47
3.3. Психокорекційна програма з позиції транзактного аналізу	50
3.3.1. Обґрунтування корекційної моделі.....	50
3.3.2. Опис корекційної програми	53
Висновки до третього розділу.....	55
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	59
ДОДАТКИ	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сьогоденному українському суспільстві дуже гостро стоять такі проблеми як хімічна залежність, віктимна поведінка, екстремізм, навмисне самопошкодження та суїцид. Науковці детально досліджують ці явища як окремі, але вони мають один загальний для усіх елемент — аутоагресію. Взагалі, аутоагресія так чи інакше хоча б раз проявлялась у житті кожної людини, але в декого вона розвивається в стійку рису – аутоагресивність.

Оскільки підлітковий вік – дуже важливий етап становлення особистості (бо відбувається життєве самовизначення підлітка, формуються плани на майбутнє), то прояви аутоагресивної поведінки різного роду можуть спотворити хід усього подальшого життя. Порушену нами проблему в психологічній літературі розглянуто дуже детально.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, серед населення віком від 15 до 44 років самогубство є одним із трьох головних причин смертності. Щороку в світі близько мільйона людей покінчують життя самогубством, тобто одна людина кожні 40 секунд. Із роками суїцид «молодшає»: про те, щоб накласти на себе руки, думають та здійснюють спроби зовсім ще діти. У зв'язку з високою поширеністю суїцидів серед дітей та підлітків на місцевому, регіональному і державному рівнях існує нагальна необхідність у профілактичних заходах.

Самогубства відбуваються із різних причин (економічних, соціальних, психологічних і т.п.), а також як наслідок злочинів, зокрема, доведення до самогубства. Разом з цим, стабільної позитивної практики соціального реагування як на саме явище самогубства, так і на окремі його прояви в Україні дотепер не вироблено, немає належних науково обґрунтованих методичних розробок відносно цілого ряду складних і актуальних питань реагування на таке негативне соціальне явище й у першу чергу його

попередження. На сьогодні Україна увійшла до групи країн із досить високим рівнем суїцидальної активності.

У період соціально-економічних криз, як, наприклад, Велика депресія кінця 20-х років, у суспільстві домінує анемічний тип самогубства. Це є результатом неспроможності людини пристосуватися до швидкозмінюваних умов суспільства. Фаталістичне самогубство виникає в результаті посиленого контролю групи над індивідом, якому стає нестерпна надмірна регламентація. В альтруїстичному суїциді особа відчуває почуття сильного обов'язку і ставить інтерес групи вище своїх особистих.

Так, питання аутоагресивності та її природи досліджували Л. Г. Жаркова, Г. Я. Пілягіна, З. Фрейд та ін., аутоагресивну поведінку в цілому та її види (суїцидальність, віктимність, адиктивність, самопошкодження) розкрито в роботах Н. В. Агазаде, К. Меннінгер, О. А. Реан, В. О. Руженков, та ін. Низка робіт присвячена особливостям аутоагресивності підлітків: праці О. Б. Бовть, М. С. Великодної, Е. Л. Дружиніної, Н. О. Макарчук, І. М. Павличевої, М. М. Салової, С. О. Фалкіної, Л. С. Шевіріної, Д. Ю. Шигашова та ін.

Якщо говорити про причини аутоагресивності, то за думкою багатьох дослідників (Л. Г. Жаркової, К. Меннінгера, З. Фрейда, та ін.) вона є прямим наслідком внутрішніх психологічних конфліктів. Напрямок психології особистості та система психотерапії транзактний аналіз (Е. Берн, Б. та М. Гулдінг, Т. Харріс та ін.) є дуже вдалим підходом для розгляду внутрішніх психологічних конфліктів, але, на жаль, з позиції ТА цю проблему ще не було досліджено у розглянутих нами джерелах.

Отже, дослідження структурно-особистісних детермінант аутоагресивності підлітків з позиції ТА можна вважати актуальним.

Мета дослідження — теоретично вивчити та дослідити корекційні можливості ТА в роботі з аутоагресивністю в підлітковому віці.

Об'єкт дослідження: аутоагресивна поведінка підлітка.

Предмет дослідження: корекційні можливості ТА у подоланні аутоагресивності підлітків.

Згідно з метою дослідження нами були поставлені такі завдання:

- дослідити сутність поняття аутоагресивної поведінки;
- вивчити психологічну характеристику підліткового віку;
- дослідити причини аутоагресивної поведінки підлітків;
- визначити детермінанти аутоагресивності підлітка з позиції транзактного аналізу: теоретичний аспект;
- визначити вікові особливості аутоагресивної поведінки підлітків;
- дослідити аутоагресію підлітків та її профілактику;
- провести експериментальне дослідження.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз літератури, узагальнення теоретичних положень; емпіричні: метод поперечних зрізів, тестування; математико-статистичні: непараметричний ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена, непараметричний U-критерій Манна-Уїтні; інтерпретаційні: тлумачення отриманих даних з теоретико-методологічних позицій ТА.

Експериментальною базою дослідження є ЗОШ №3 (м. Білгород-Дністровський), ЗОШ №1 (м. Білгород-Дністровський), ЗОШ № 11 (м. Білгород-Дністровський). Загальна кількість осіб – 59 (35 хлопців, 24 дівчини)

Практичне значення: Одержані результати дозволяють науково-обґрунтовано підходити до питання профілактичних та психокорекційних заходів щодо можливостей коригування аутоагресивності підлітка в індивідуальній чи груповій роботі шляхом посилення його А та послаблення інших структурних компонентів особистості.

Структура: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг – 93 сторінки, використано першоджерел – 70 штук, основний текст викладено на 54 сторінках.

ВИСНОВКИ

Отже, теоретично вивчивши та емпірично дослідивши структурно-особистісні детермінанти аутоагресивності підлітків з позиції ТА, можемо зробити такі висновки:

По-перше, під аутоагресією слід розуміти різновид агресивної поведінки, при якій ворожі дії з якихось причин (переважно соціальних — коли об'єкт, що викликав агресію, є недосяжним, занадто сильним тощо) не можуть бути звернені на подразнюючий об'єкт, тож спрямовуються суб'єктом на самого себе, а під аутоагресивністю — стійку рису людини, що в разі подразнюючих обставин схильна діяти аутоагресивно.

Головною причиною аутоагресії, за З. Фрейдом, є порушення прив'язки лібідо до коханого об'єкта із регресуванням до оральної стадії психосексуального розвитку та уявного поглинання цього об'єкта, а також через ототожнення частини свого Я з цим об'єктом, наносячи шкоду собі, і, тим самим, безпечно задовольняти своє бажання зашкодити об'єкту. Крім того, слід чітко розрізняти аутоагресію, суїцид та самопошкодження: суїцид — крайня форма прояву аутоагресії, а самопошкодження — це те, що зовні може нагадувати суїцид, але не має конкретного наміру позбавити себе життя.

По-друге, проблема аутоагресивності підлітків сьогодні досліджена фрагментарно, через дослідження суїциду, віктимності, ризикованості, почуття провини та ін. В таких роботах поняття «аутоагресивність» часто прирівнюють до поняття «почуття провини», відштовхуючись від методики визначення типів агресивної поведінки Басса-Даркі. У той же час близько половини підлітків схильні до аутоагресивної поведінки.

Організувавши і провівши емпіричне дослідження детермінованості рівня аутоагресивності особливостями структури особистості і життєвих позицій підлітків, ми встановили, що:

- детермінантами аутоагресивності підлітків є певні взаємодії між его-станами у особистісній структурі Р-А-С – завищений прояв его-стану та поведінки Бунтівної С та занижений прояв его-стану та поведінки Адаптивної С. З позиції ТА це може бути інтерпретовано так, що більша схильність до бунту при не послабленому Р може викликати заборону на агресію, але афект, що не може вийти назовні, знаходить собі місце усередині у вигляді аутоагресивної поведінки або психосоматичного симптому;
- життєві позиції не є прямими детермінантами аутоагресивності, однак слабкий лінійний зв'язок досліджуваного феномену з позитивним самоствавленням може вказувати на схильність підлітка відчувати себе краще внаслідок самопокарання. Психологічна корекція аутоагресивності в моделі ТА має спиратися на такі філософські посилки ТА, що всі люди – О'кей, всі володіють здатністю думати та приймати рішення, отже займатися навіюванням не потрібно, достатньо лише стимулювати А у людині для того, щоб вона сама прийняла відповідальність за своє життя та змінювала його, тобто упор ми робили на зміні життєвої позиції та структури Р-А-С, а не на роботі з аутоагресивністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверин В. А. Психология детей и подростков: учебн. пособ. / В. А. Аверин. – Издание 2-е, переработанное и дополненное. – СПб.: Издательство Михайлова В. А., 2016. – 379 с.
2. Агазаде Н. В. К проблеме типологии аутоагрессивных явлений у психически больных / Н. В. Агазаде // Первый съезд психиатров социалистических стран. – М: Всес. науч.-иссл. ин-т общей и судебной психиатрии им. В.П. Сербского, 2017. – С. 28-32.
3. Александрова Ю. В. Характеристика психологических особенностей подростков и юношей / Ю. В. Александрова. – М.: МГУ, 2016. – 85 с.
4. Амбрумова А. Г. Когда психологический кризис ведет к самоубийству / А. Г. Амбрумова // Между здоровьем и болезнью. – М. : Знание, 2014. – 216 с.
5. Амбрумова А. Г. Суицид как феномен социально-психологической дезадаптации личности / А. Г. Амбрумова, В. А. Тихоненко // Актуальные вопросы суицидологии. – М.: Просвещение, 2016. – С. 6-28.
6. Бархаленко Е. В. Деякі чинники, що формують суїцидальну поведінку / Е. В. Бархаленко // Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика корекція, профілактика : зб. наук. пр. ; [за заг. ред. С. І. Яковенка]. – К. : РВВ КІВС., 2014. – 270 с.
7. Бердяев Н. Самотність, туга, свобода // Н. Бердяев Самопізнання. – Л. : Лениздат, 2017.
8. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы : пер. с англ. / Э. Берн. – СПб. : Лениздат, 2017. – 400 с.
9. Биркин А. А. Профилактика суицидального поведения / А. А. Биркин, В. Ф. Войцех, В. А. Закондырина, А. А. Кучер. – Мурманск: Пазори, 2014. – 77 с.

10. Бовть О. Б. Исследование психологических детерминант виктимного поведения подростков / О. Б. Бовть // Проблемы сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – 2014. – Вип. 25. – С. 45-59.
11. Вашека Т. В. Практичні рекомендації для проведення психокорекційної роботи з підлітками за наявності суїцидальних ідеацій // Практична психологія та соціальна робота. – 2016. – №7. – С. 68-72.
12. Вашека Т. В. Рання діагностика та профілактика суїцидальної поведінки в підлітковому віці / Т. В. Вашека // Практична психологія та соціальна робота. – 2016. – №6. – С. 64–66.
13. Великодна М. С. Психодіагностика ставлення підлітків до ризикованої поведінки: модифікація колірного тесту ставлень / М. С. Великодна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2014. – № 1. – Т. 2. – С. 17-22.
14. Великодна М. С. Психодіагностика ставлення підлітків до ризикованої поведінки: модифікація колірного тесту ставлень / М. С. Великодна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2014. – № 1. – Т. 2. – С. 17-22.
15. Вороб'єва Е. Подростковый суицид / Е. Вороб'єва, Н. Пугачева, Ю. В. Живаева // Академический журнал Западной Сибири. – 2015. – №6. – С. 42-43.
16. Вроно Е. М. Предотвращение самоубийства. Руководство для подростков / Е. М. Вроно. – М.: Академический Проект, 2014. – 40 с.
17. Головин С. Ю. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин – Минск.: Харвест, 2017. – 800 с.
18. Горностай П. П. Синтез трансактного аналізу та психодрами як ефективна психотерапевтична практика [Електронний ресурс] / П. П. Горностай. – Режим доступу:
http://esteticamente.ru/portal/Soc_Gum/Nsspp/2008_20/Gornostay.htm

- 19.Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : монографія / Я. Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2014. – 525 с.
- 20.Гринченко С. Н. Трансактний аналіз як психотерапевтичне средство в роботі з клієнтом [Електронний ресурс] / С. Н. Гринченко. – Режим доступу: <http://www.transactional-analysis.ru/research/282-ta-method>
- 21.Гроллман Э. Суїцид: превенція, інтервенція, поственція / Э. Гроллман // Суїцидологія: прошле и настояще. Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. – 2016. – С. 270-352.
- 22.Гулдинг М. Психотерапія нового рішення. Теорія и практика / М. Гулдинг, Р. Гулдинг. – М.: Класс, 2016. – 288 с.
- 23.Дашенко В. И. Аутоагресія и суїцид: соотношение понятий и их различие [Електронний ресурс] / В. И. Дашенко. – Режим доступу: <http://elibrary.ru/download/12974221.pdf>
- 24.Джонгвард Д. Модифіцированный опросник Д. Джонгвард [Електронний ресурс] / Д. Джонгвард. – Режим доступу: <http://www.transactional-analysis.ru/methods/73-ego>
- 25.Дмитриев М. Г. Психолого-педагогическая диагностика делинквентного поведения у трудных подростков / М. Г. Дмитриев, В. Г. Белов, Ю. А. Парфёнов. – Спб.: Пони, 2016. – 316 с.
- 26.Дроздов О.Ю., Скок М.А. Суїцидальна поведінка як вид аутоагресії // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 2. – С. 63-66.
- 27.Дружинина Э. Л. Психологические детерминанты суїцидальной склонности современных подростков / Э. Л. Дружинина // Теория и практика общественного развития. – 2016. – №11. – С. 120-123.
- 28.Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд / Э. Дюркгейм // Суїцидологія: прошле, настояще: проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов в художественных текстах. – М., 2015. – С. 239-254.

29. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / Э. Дюркгейм. – М.: Мысль, 2016. – 399 с.
30. Жаркова Л. Г. Формирование агрессии и работа с ней [Электронный ресурс] / Л. Г. Жаркова. – Режим доступа: <http://www.transactionalanalysis.ru/methods/304-agress> (дата звернення: 15.12.2014)
31. Жаркова Л. Г. Формирование агрессии и работа с ней [Электронный ресурс] / Л. Г. Жаркова. – Режим доступа: <http://www.transactionalanalysis.ru/methods/304-agress>
32. Завадська Н. В. Проблема самогубства у підлітковому середовищі // Соціальний працівник. – 2016. – № 2. – С. 10-12.
33. Зелінська Ю. О. Психокорекція аутоагресивної поведінки підлітків. / Ю. О. Зелінська // Практична психологія та соціальна робота. – 2017. – №5. – С. 18-20.
34. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / Е. В. Змановская. – М. : Издательский центр «Академия», 2013. – С. 151.
35. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. В. Змановская – М.: Академия, 2016. – 288 с.
36. Калина Н. Ф. Лингвистическая психотерапия [Электронный ресурс] / Н. Ф. Калина. – Режим доступа: <http://flibusta.net/b/249201/read> (дата звернення: 15.12.2014)
37. Калініна Ю. Запобігання суїцидальній поведінці серед підлітків / Ю. Калініна // Психолог. – 2015. – № 35. – С. 14–17.
38. Кейсельман (Дорожкин) В. Р. Альтруизм: так называемое добро./ В. Р. Кейсельман (Дорожкин). – Симферополь: Таврия. – 348 с.
39. Кейсельман (Дорожкин) В. Р. Альтруизм: так называемое добро./ В. Р. Кейсельман (Дорожкин). – Симферополь: Таврия. 2016. – 348 с.

40. Кондрашенко В. Т. Психология и педагогика : учеб. пособ. / В. Т. Кондрашенко, Д. И. Донской, С. А. Игумнов, С. А. Русский. – Букинистическое издание : Издательство Института психотерапии: – 2014г. – 464 с.
41. Короленко Ц. П. Семь путей к катастрофе: Деструктивное поведение в современном мире / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских. – Новосибирск, 2014. – 310 с.
42. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 28.січня 2014 / Верховна Рада України.- Офіц.вид. №2947-12 від 28.01.14 (Від. № 4 ст.120)
43. Левченко І. Ю. Патопсихологія: теорія і практика / І. Ю. Левченко. – М., 2014.
44. Летова И. В. Современный транзактный анализ [Электронный ресурс] / И. В. Летова. – Режим доступа: <http://letova.com/priemnaya/sovremennyj-tranzaktnyj-analiz/>
45. Личко А. Є. Психопатии и акцентуации характера у подростков / [Під ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова]. – СПб. : Речь, 2014. – 256 с.
46. Макарова Г. А. Лекция по применению транзактного анализа в психологическом консультировании [Электронный ресурс] / Г. А. Макарова. – Режим доступа: <http://www.transactional-analysis.ru/methods/133-lection>
47. Макарчук Н. О. Агресія та агресивна поведінка як психологічний засіб особистісної саморегуляції підлітків із порушенням розумового розвитку / Н.О.Макарчук // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2014. – Вип. 25. – С. 215-227.
48. Малкина-Пых И. Г. Техники транзактного анализа и психосинтеза [Электронный ресурс] / И. Г. Малкина-Пых. – Режим доступа: http://www.koob.ru/malkina/trans_analysis

- 49.Мартинюк І. Самогубство / І. Мартинюк // Директор школи України. – 2014. – № 5. – С. 68-72.
- 50.Медична психологія / за ред. І. Д. Спіріної, І. С. Вітенко. – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2016. –175 с.
- 51.Меннингер К. А. Война с самим собой / К. А. Меннингер. – М.: Эксмо-Пресс, 2015. – 234 с.
- 52.Моховиков А. Н. Введение к клинико-психологическому разделу / [сост. А. Н. Моховиков] // Суицидология: прошлое и настоящее. – М.: Когито-центр, 2015. – 569 с.
- 53.Ніколенко І.О. Суїцидальна поведінка підлітків. Причини та профілактика суїцидів // Шкільному психологу. Усе для роботи. – 2015. – № 3 – С. 30-36.
- 54.Овчарова Р.В. Практическая психология образования. – М. : Издат.центр «Академия», 2016. – 448 с.
- 55.Осипова А. А. Общая психокоррекция. Учебное пособие / А. А. Осипова. – М: Сфера, 2017. - 510 с.
- 56.Петровский В. А. Метод: транзактный анализ [Электронный ресурс] / В. А. Петровский. – Режим доступа: <http://www.transactionalanalysis.ru/base/13-method>
- 57.Пилягина Г. Я. Аутоагрессия: биологическая целесообразность или психологический выбор? / Г. Я. Пилягина // Таврический журнал психиатрии. – 2017. – № 3. – С. 24-27.
- 58.Пилягіна Г. Я. Проблема саморуйнуючої поведінки серед населення України / Г. Я. Пилягіна, М. І. Винник // Новости медицины и фармации. – 2017. – № 215. – С. 10–11.
- 59.Подольский А. И. Диагностика подростковой депрессивности: теория и практика / А. И. Подольский, О. А. Идобаева, П. Хейманс. – СПб.: Питер, 2014. – 202 с.
- 60.Попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків // Все для вчителя. – 2014. – № 30. – С. 53- 64.

61. Психология человека от рождения до смерти / за ред. А. А. Реана. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2016. – 656 с.
62. Психологічна енциклопедія / за ред. О. М. Степанова – К.: Академвидав, 2016. – 424 с.
63. Психологія суїциду / [за ред. В. П. Москальця]. – К., 2014. – 286 с.
64. Психологія суїциду: посібник / [під ред. В. П. Москальця]. – К.: Академвидав, 2014. – 288 с.
65. Психологія суїциду: посібник / за ред. В. П. Москалець. – К.: Академвидав, 2014. – 288 с.
66. Райгородский Д. И. Практическая психодиагностика. Методики и тесты [Уч. пос.] / Д. Я. Райгородский. – Самара : БАХРАХ-М, 2015. – С. 470-476.
67. Сабат Н. Профілактика суїцидальної поведінки серед підлітків // Соціальний педагог. – 2017. – № 11. – С. 35-37.
68. Сакович Н. А. Диалоги на Аидовом пороге. Сказкотерапия в профилактике и коррекции суицидального поведения подростков / Н. А. Сакович. — Москва: Генезис, 2015. — 288 с.
69. Сакович Н.А. Диалоги на Аидовом пороге. Сказкотерапия в профилактике и коррекции суицидального поведения подростков / Н.А.Сакович. — М.: Генезис, 2017. — 288 с.
70. Холм Д. Анормальна психологія / Д. Холмс – СПб., 2013. – С. 287.